

*IVAN ČIZMIĆ, JUGOSLAVENSKI ISELJENIČKI POKRET
U SAD I STVARANJE JUGOSLAVENSKE DRŽAVE 1918.*

*Izd. Sveučilišta u Zagrebu, Institut za hrvatsku povijest,
Zagreb 1974, str. 317.*

U izdanju Instituta za hrvatsku povijest izašla je pod gornjim naslovom, u izdavačkoj seriji »Monografije 5«, knjiga Ivana Čizmića.

Ta je monografija plod autorova višegodišnjeg istraživačkog rada na povijesnoj problematici za koju se s pravom može reći da je našoj znanstvenoj i široj javnosti gotovo nepoznata.

Premda već skoro cijelo stoljeće, u različitom opsegu, traje proces iseljavanja u prekomorske zemlje, toliko je dakle stara povijest hrvatskog i jugoslavenskog iseljeničtva, ipak se malo koji historičar u nas do sada sustavno bavio iseljeničkim pitanjem. Stihijno odlaženje i neorganizirano praćenje fenomena prekomorske migracije, za što bi društvena zajednica morala biti zainteresirana, jedan je u nizu uzroka oskudice izvora koji bi historičaru bili temeljem sveobuhvatnijeg istraživanja. O prekomorskom iseljavanju pouzdanije govore podaci o doseljavanju u državama useljenja, stoga i nije čudo da su, koristeći se njima, sami iseljenici dali više znanstvenih priloga proučavanju svoje povijesti, nego mi u Hrvatskoj i Jugoslaviji.

Ivan Čizmić, od 1965. stručni suradnik Zavoda za migracije i narodnosti, te Maticе iseljenika Hrvatske, crpio je arhivsku i bibliotečnu građu tih ustanova, a prigodom studijskog boravka u Minneapolisu (SAD) na početku 1971. služio se i useljeničkom građom u Center for Migration Studies University of Minnesota, pa je ovom knjigom uspio dati vrijedan doprinos boljem poznavanju iseljeničke povijesti, premda je sam rad omeđen relativno kratkim razdobljem djelovanja pokreta jugoslavenskih iseljenika u SAD za vrijeme i neposredno nakon prvoga svjetskog rata, te utjecaja toga pokreta na stvaranje države Srba, Hrvata i Slovenaca 1918. godine.

Knjiga je sadržajno podijeljena na 20 tematskih jedinica, odnosno poglavlja koja zajedno čine cjelinu, prikazanu kronološki i problemski. Autor je pri tom iskoristio činjenicu što se većina iseljeničkih pitanja u jugoslavenskom iseljeničkom pokretu u SAD javljala u dvije vremenske faze: do otvorenog angažiranja SAD na strani saveznika i nakon toga, tako da je knjiga, zapravo, kronološki podijeljena u dva dijela.

Prvo poglavlje »O društvenom i političkom radu jugoslavenskih iseljenika do prvog svjetskog rata« kronološki, doduše, ne ulazi u sklop ostalih tema, ali je autor dobro postupio uvrstivši ga, jer je tako pokazao da je jugoslavenski iseljenički pokret u SAD »logičan nastavak političkog rada prije rata«. U tome poglavlju čitalac će se ukratko informirati o tokovima i pravcima migriranja, datiranju iseljeničke povijesti, naseobinama hrvatskih, slovenskih i srpskih iseljenika u SAD, njihovom približnom broju itd. Na tome mjestu za čitaoca je osobito zanimljiv prikaz društvene sredine i životnih uvjeta prvih useljenika u SAD, te početaka prvog organiziranja potkraj prošloga stoljeća. Kao prve organizacije, autor spominje dobrotvorna društva, sportska i folklorna društva, iseljeničke domove, crkvene župe i napokon političke organizacije jugoslavenskih iseljenika. Od političkih organizacija američkih Hrvata, po radu, opsegu i značenju isticao se »Hrvatski savez« s više od 10.000 aktivnih članova. On se

odmah nakon osnivanja 1911. izravno angažirao u političkim zbivanjima u Hrvatskoj pred početak prvoga svjetskog rata. Od takvih neposrednih akcija »Hrvatskog saveza«, autor opisuje atentat, što ga je 1913. u Zagrebu, sa znanjem i uz pristanak nekih funkcionara te organizacije, izveo Stjepan Dojčić na baruna I. Skerleca.

Govoreći dalje o političkom organiziranju jugoslavenskih iseljenika, autor se posebno osvrnuo na stvaranje i djelovanje jugoslavenskog socijalističkog pokreta. Valja u tome poglavlju još spomenuti i iscrpan prikaz bogate iseljeničke publicistike, koji također pridonosi razumijevanju društvenoga i političkog života iseljenika.

U drugom, kraćem, poglavlju opisano je reagiranje iseljenika na sarajevski atentat i početak rata 1914. Autor zaključuje da su ti događaji nesumnjivo pridonijeli intenzivnijem angažiranju iseljenika u tzv. skupštinskom pokretu, ali da je on od samog početka imao opoziciju, koja se pretežno oglašavala u tisku s nacionalističkim shvaćanjima, kako hrvatskih, tako srpskih i slovenskih iseljeničkih organizacija. U prvim mjesecima rata skupštinski je pokret svoje akcije usmjerio više na dobrovoljački rad, prikupljanje novčane pomoći, pomaganje Crvenog križa, a manje na upoznavanje Saveznika s jugoslavenskim pitanjem.

S poglavljem »Jugoslavenski sabor u Chicagu 1915«, autor ulazi u središte važnih političkih zbivanja u jugoslavenskom iseljeničkom pokretu. Opisujući kontakte Jugoslavenskog odbora u Londonu s iseljenicima, zatim misiju F. Potočnjaka u Americi koja je imala za cilj »organiziranje iseljenika za plebiscitarno prihvaćanje rezolucije o narodnom jedinstvu, kidanju svih veza s Austro-Ugarskom i ujedinjenje s Kraljevinom Srbijom«, autor prikazuje sabor u Chicagu (10. i 11. ožujka 1915) kao najvažniju kariku u radu jugoslavenskog iseljeničtva pri stvaranju zajedničke države, jer je to bio prvi zajednički nastup predstavnika jugoslavenskih naroda u tuđini i njihovo konačno izjašnjanje za ujedinjenje.

Šteta što je pri obradi toga poglavlja pisac propustio priliku da nešto više kaže o društvenom statusu iseljenika općenito, napose prvaka jugoslavenskog pokreta i drugih, opozicionih organizacija — nosilaca političkih ideja i sudionika u čikaškom saboru. Ovakvo, čitaocu preostaje da sam sebi (na osnovi podataka iz prvog poglavlja, koji su 1915. već očito izmijenjeni), pokuša predočiti pravu sliku društva u jugoslavenskom iseljeničtvu i oko njega.

U poglavlju »Jugoslavenski socijalistički pokret u SAD od početka rata do kraja 1915«, namjera je autorova bila da posebno osvijetli neka pitanja pri tumačenju dometa i načina ostvarenja akcija socijalista u to vrijeme. Socijalistički pokret jugoslavenskih iseljenika bilježi svoje osnivanje 1903, da bi 1911. prerastao u »Jugoslavenski socijalistički savez«. Zastupajući dosljedno stavove Internacionalne, socijalistički pokret jugoslavenskih iseljenika našao se u opoziciji prema čikaškom saboru. Štoviše, imao je i posve druge stavove u odnosu na rješavanje jugoslavenskog pitanja potkraj 1915. od stavova koji su zastupani na čikaškom saboru. Objašnjavajući ih, autor zaključuje »da su jugoslavenski socijalisti stvarno bili u opoziciji prema radu ostalih pobornika jugoslavenskog ujedinjenja«.

Pošto je zatim dva zasebna kraća poglavlja posvetio pitanju dobrovoljačkog pokreta jugoslavenskih iseljenika do kraja 1915. i problemu austro-ugarske propagande među iseljenicima u SAD, autor se osvrnuo na problem koji je od samog početka bio važan za uspjeh jugoslavenskog iseljeničkog pokreta. Riječ je o nastojanjima iseljenika da upoznaju američku javnost s jugoslavenskim pita-

njem. S tim u vezi, autor ističe da je američka vlada sve do potkraj 1916. imala pasivan stav prema tome pitanju.

Središnji događaj u jugoslavenskom iseljeničkom pokretu potkraj 1916. svakako je održavanje jugoslavenskog sabora u Pittsburghu (29. i 30. listopada), rad kojega, dakako, pisac obrađuje u posebnom poglavlju. Koristeći se dosad malo poznatim dokumentima arhiva Jugoslavenske narodne obrane, pisac je uspio dati detaljan prikaz toga sabora, pa je njegovo značenje u zaključku objasnio ovako: »Svojim odlukama o prihvatanju stavova čikaške rezolucije o ujedinjenju i državnom i narodnom jedinstvu, odlukama o prihvatanju dinastije Karađorđevića, prihvatanjem Jugoslavenskog odbora za zastupnika Jugoslavena iz Austro-Ugarske [...], te osnivanjem Jugoslavenskog narodnog vijeća i donošenjem financijske osnove, sabor u Pittsburghu stvorio je političku i organizacionu osnovu za efikasnije djelovanje jugoslavenskog pokreta u SAD.«

»Osnivanje i rad Jugoslavenske kancelarije i Jugoslavenskog narodnog vijeća« — poglavlje je koje se kronološki nadovezuje na prethodno. Jer, obje te institucije tekovine su pitsburškog sabora. Prvu je osnovao M. Marjanović u Clevelandu potkraj 1916. »kao ustanovu izaslanstva Jugoslavenskog odbora u Londonu«, dok je Jugoslavensko narodno vijeće »predstavljalo sve iseljeničke organizacije koje su pristale uz program jugoslavenskog ujedinjenja«. Opisujući konkretne političke akcije tih organa, autor je istakao da je veliki dio članova Jugoslavenskog narodnog vijeća bio republikanski orijentiran, osobito nakon oktobarske revolucije.

Poglavlje »Krfaska deklaracija i iseljenici u SAD« otvara niz novih pitanja i problema koji su nakon sporazuma srpske vlade i Jugoslavenskog odbora u Londonu iskrsli pred jugoslavenski iseljenički pokret. Polazeći od već poznatih ocjena naše historiografije o tome sporazumu, autor se ograničio na odraz i reperkusije Deklaracije u iseljeništvu. U zaključku toga poglavlja pisac pravilno ističe »da su iseljenici u SAD htjeli stvaranje jugoslavenske države ne kao sporazum političkih čimbenika, nego kao posljedicu revolucionarne akcije samih masa«. Osim socijalista, koji su je među prvima odbacili, niz drugih iseljeničkih prvaka i organizacija nije Deklaraciju ili potpuno, ili djelomice priznao.

U poglavlju »Kriza jugoslavenskog socijalističkog pokreta u SAD. Pokret za jugoslavensku republiku«, autor se ponovo vraća problemu jugoslavenskog socijalističkog pokreta, sada 1917. S tim u vezi objašnjava uzroke krize i raskola u jugoslavenskom socijalističkom pokretu i nicanje u njegovim redovima novog pokreta za jugoslavensku republiku. Najistaknutija ličnost toga pokreta, E. Kristan, zajedno s nekolicinom slovenskih prvaka, objavio je »Čikašku izjavu«, prožetu idejom o Jugoslavenskoj Federativnoj Republici.

Slijedeće poglavlje, »Sukob Jugoslavenskog narodnog vijeća s M. Pupinom«, obrađuje istup M. Pupina, uglednog profesora sveučilišta Columbia u New Yorku iz Jugoslavenskog narodnog vijeća zbog političkog neslaganja. Autor negativno ocjenjuje taj sukob jer je Pupin svojim velikosrpskim stavom štetio borbi za ujedinjenje Jugoslavena.

U poglavlju »Srpska misija u SAD« autor je prikazao boravak srpske misije koju je na inicijativu N. Pašića bila prihvatila američka vlada. Pri tom se posebno osvrnuo na odjek govora M. Vesniću u Američkom senatu na početku 1918.

»Jadransko pitanje i iseljenici u SAD« poglavlje je u kojemu je autor prikazao stupanj povezanosti toga problema s političkim radom jugoslavenskih iseljenika. Govoreći o negativnom reagiranju na talijanske pretenzije na jadranskoj obali, pisac ističe da Jugoslavensko narodno vijeće, uzdržano krizom na početku 1918, nije više bilo kadro poduzimati neke političke akcije radi prezentiranja jadranskog pitanja američkoj javnosti.

»Crnogorsko pitanje i iseljenici u SAD« također je jedno od poglavlja u kojemu je autor pokazao koliko je to pitanje imalo utjecaja na rad Jugoslavenskog narodnog vijeća, napose u organiziranju dobrovoljačkog pokreta i upoznavanju američke javnosti s težnjama jugoslavenskih naroda.

U poglavlju »Dobrovoljačko pitanje i misija M. Pribičevića« autor opisuje dobrovoljačke akcije potkraj 1916. i u toku 1917. i s tim u vezi misiju M. Pribičevića. Iznoseći brojčane pokazatelje te akcije, autor je u zaključku naglasio da je, uzeto u cjelini, »dobrovoljački pokret doživio neuspjeh i brojčano i politički«. Govoreći o razlozima političkog neuspjeha dobrovoljačkog pokreta, informira da je od očekivanih 30.000, od početka do kraja rata, stiglo u domovinu samo oko 10.000, pretežno srpskih dobrovoljaca.

U poglavlju »Nastojanje jugoslavenskih iseljenika da pridobiju američko javno mnijenje i političare za stvaranje jugoslavenske države« autor opisuje političku i diplomatsku aktivnost jugoslavenskih iseljenika u rješavanju jugoslavenskog pitanja. Ističe da je jugoslavensko pitanje u američkim službenim krugovima postalo dominantno tek u drugoj polovici 1918, točnije nakon odluke o raspadu Austro-Ugarske. Dakle, tek tada rad jugoslavenske emigracije postaje sukladan s ciljevima američke politike, »pa uporedo s jačanjem takve politike počinje rasti i značenje rada jugoslavenskih iseljenika za stvaranje jugoslavenske države«.

Dva poglavlja, »Rad Lj. Mihailovića, srpskog poslanika u Washingtonu« i »Nastojanja Jugoslavenskog narodnog vijeća da bude službeno priznato za predstavnika Jugoslavena u SAD«, prikazuju fazu američko-srpskih odnosa i negativnu reakciju u vladinim krugovima na Krfu zbog jugoslavenski orijentiranog rada srpskog poslanika Lj. Mihailovića u SAD, te konačni neuspjeh pokušaja Jugoslavenskog narodnog vijeća da bude priznato predstavnikom Jugoslavena u SAD.

Posljednje poglavlje, »Križa jugoslavenskog pokreta u Americi«, opširno zahvaća uzroke krize pokreta jugoslavenskih iseljenika. U opisu tih uzroka, autor kao najvažnije ističe razmimoilaženje između Jugoslavenskog odbora u Londonu i srpske vlade o načinu ujedinjenja, nepoznavanje prilika u domovini nakon raspada Austro-Ugarske i razlike koje su postojale u Narodnom vijeću prema ujedinjenju Srba, Hrvata i Slovenaca. Ti, uz još niz drugih uzroka, doveli su konačno do sloma Jugoslavenskog narodnog vijeća. Daljnju borbu za jugoslavensko ujedinjenje preuzelo je Jugoslavensko republikansko udruženje, na čelu s E. Kristanom, međutim ni njegova nastojanja nisu urodila značajnijim uspjehom. Na kraju valja ponoviti da ova knjiga osvjetljava važno razdoblje iz povijesti iseljeništa i ukazuje na potrebu daljnjeg istraživanja s ciljem temeljitijeg poznavanja do sada zapostavljenog problema u našoj historiografiji.